

Jean FLORI, Eleonora Akvitánská. Vzpurná královna, Argo, Praha 2014, 353 s., ISBN 978-80-257-1317-4.

K dějinám žen lze pro dobu středověku vztáhnout jen omezený počet svědectví o tak výrazných ženských osobnostech, jakou byla Eleonora Akvitánská. Prezentovaná monografie Jeana Floriho dává tušit již ve svém podtitulu „*vzpurná královna*“, že lze kromě biografického medailonu očekávat i polemiku o této rozporně hodnocené ženě. Anticipované přístupy autora ke zpracovávané látce se promítly do formální struktury textu. Na dvě hlavní části rozčleněná kniha zasvěcuje čtenáře v logickém sledu nejdříve do dění na kapetovském a plantagenetovském dvoře v průběhu 12. století, v jejichž centru byla Eleonora vždy jako manželka a posléze matka panovníka. Prvních devět kapitol líčí jednotlivé etapy královnina života, tj. dobu strávenou v prvním a druhém manželství, účast na vzpouře synů proti jejich otci, období patnáctileté internace, ovdovění, vládu syna Richarda I. a dosazení syna Jana na trůn.

Druhá část monografie sestává ze čtyř větších tematických okruhů. První z nich se zabývá obrazem královny tak, jak jej od 12. století zachytili pisatelé narativních děl i současná historiografie. V dalším sledu navazuje na zkoumání historiografického diskurzu kapitola věnovaná dvorské lásce jako jednoho ze stěžejních motivů dvorských románů. Původ fenoménu dvorské lásky je často hledán u Eleonory Akvitánské. Právě jí a jejím potomkům jsou připisovány zásluhy za šíření kurtoazní literatury na předních evropských dvorech. Následuje zhodnocení dosahu mocenského vlivu Eleonory jako francouzské a anglické královny i jako akvitánské dědičky. Zejména na základě posledně jmenovaného titulu, vstupovala do záležitostí územní domény, s níž byla spjata skrze dědičný a posléze lenní princip. Autor rovněž sleduje, jak se panovnice realizovala i v jiných odvětvích, například formou architektonického nebo literárního patronátu. Závěrečná kapitola upozorňuje na analogie, které spojují členy královské rodiny s charaktery postav z dobových příběhů o králi Artušovi. Sama Eleonora pravděpodobně posloužila jako předloha nevěrné královny Guinevry.

Obecně vzato, rozvíjí Jean Flori rozsáhlejší úvahy zejména o tzv. antiochijském incidentu a okolnostech Eleonořina rozchodu s francouzským králem, jejím prvním manželem Ludvíkem VII. V souvislosti s tím se nevyhýbá ani těm v historii tradovaným představám, které ji obviňují z promiskuity a v případě je-

jího druhého manžela Jindřicha II. Plantageneta i z komplotu proti panovníkovi. Negativní pověst provázela francouzskou a posléze anglickou panovnici za jejího života i dlouho poté. Určité nepochopení Eleonory jako historické aktérky i jako ženy vymykající se dobovým konvencím je zřejmě důvodem, proč autor akcentuje právě jednání, které je vnímáno jako kontroverzní, tj. naznačené pěstování mimomanželských vztahů i problematické soužití s oběma manžely. Jean Flori je přesvědčen, že nelze oddělit královnu od její legendy. Její neustálá přítomnost je sama o sobě ukazatelem Eleonořiny výjimečné osobnosti, pohybující se mimo rámec možností, které byly ženám obecně zpřístupněny. Neobává se proto vnášet do svých úvah i starší názory badatelů, pro něž pak vždy hledá oporu v pramenech. Za tímto účelem jsou do textu hojně vkládány překlady celých listin, úryvky listů či zápisky královniných současníků a pozdějších zpravodajů.

S menší intenzitou se kniha věnuje nezvyklým okolnostem uzavření sňatku s normanským vévodou i manželskému sporu, který vyústil v uvěznění manželky. Stran svazku s Jindřichem II. Plantagenetem naznačují prameny, že výběr Eleonořina budoucího protějšku musel probíhat ještě dávno před rozlukou s prvním chotěm. Překvapuje také, že návrh k manželskému spojení vycházel patrně ze strany ženy. Nejcitelnější posun v dosavadním výkladu přináší přehodnocení vztahu k jejím dvěma posledním žijícím synům, Richardovi a Janovi. Mezi Eleonořinými dětmi byl Richard, nazývaný Lví srdce, považován za oblíbence své matky. Nepochybně sám o sobě blízký vztah matky a syna byl ještě více utužen společnými zájmy. Pro Richarda, druhého nejstaršího syna po následníkovi trůnu Jindřichovi mladším, bylo totiž vyhrazeno dědictví jeho matky v Akvitánii. Oproti historiografií proklamované nerovnosti vztahů k jejím mužským potomkům si badatel všímá značného úsilí, které postupně vyvinula královna vdova na upevnění mocenské pozice obou svých zbývajících synů, tj. Richarda i Jana. Ani sledovaná formulace listů, které jim byly adresovány, neukazuje, že by si Eleonora mezi nimi vytvářela preference. Ve vztahu k Janovi, kterého nejednou přivedly mocenské ambice do nepřátelského tábora jeho otce a bratra, je v královně matce spatřována jeho ochránkyně. O tom svědčí i její podpora Jana ve chvíli, kdy po smrti staršího bratra obhajoval své nároky na trůn.

V celkovém vyznění se autor nepokouší o apologii panovnice, ačkoliv řadu nepodložených domněnek ve své argumentaci kniha překonává. Již v úvodu předjímá, že cílem bylo zachytit prožívání této historické postavy a vnitřní im-

pulsy řídící její jednání. Vymezil se zároveň vůči psaní politických dějin, které častěji hledají podněty lidských činů spíše v racionálním kalkulu. Neztotožnil se však ani s metodickými přístupy sociálních dějin, jež spíše opomíjí jednotlivce jako hybatele dějin. Vytčený cíl však nebylo možné zcela naplnit, jelikož zdroje pohnutek nejsou přirozeně z obsahu pramenů vždy čitelné. V takových případech pak nezbyvá badateli, než se uchýlovat k četným spekulacím.

V kontextu dvorské kultury, na niž se Jean Flori badatelsky orientuje, bylo téma vytěženo téměř ve všech myslitelných souvislostech. Pouze zkoumání mocenských vlivů Eleonory Akvitánské není věnován takový prostor, jaký by bylo možné ještě zaplnit. Bohatý diplomatický materiál je představen formou kvantitativního výčtu pro různá období. K vytvoření lepší představy by mohl být čtenář seznámen i s povahou těchto dokumentů (tj. jednalo-li se o diplomatická jednání, hospodářsko-správní záležitosti, darovací akty či fundační počiny), popřípadě s tím, kdo byl jejich příjemcem. I přesto je z přístupných informací aktivní působení panovnice dobře viditelné, aniž by bylo nutné jej jakkoliv nadhodnocovat. Časem značně zkrácený obraz o ženě, která nepřestává fascinovat svým životním příběhem, získal v autorově podání realistický rozměr.

Jitka Friedlová

Oldřich z Etzenbachu, *Vilém ze země Slovanů. Epos z konce přemyslovského věku*, překlad, úvodní studie, komentáře Dana Dvořáčková-Malá, Praha Argo 2015, 338 s., ISBN 978-80-257-1671-7.

Dana Dvořáčková-Malá se dlouhodobě věnuje tématu středověkého dvora, které zpracovává z pohledu personální skladby, prostřednictvím středověké historiografie nebo problematiky žen a dětí ve dvorské společnosti. Překlad *Vilém ze země Slovanů. Epos z konce přemyslovského věku* představuje nejenom ojedinělý překladatelský počín, ale zapadá i do autorčina předchozího výzkumu, jelikož na poli středověkých literárních textů lze hledat odpovědi na mnohé z otázek souvisejících s dvorskou písemnou kulturou.

Etzenbachovy texty patří ke skupině středohornoněmeckých veršovaných pramenů, jejíž nezanedbatelná výpovědní hodnota pro dějiny českého království

nebyla v naší historiografii dosud plně reflektována. Do této skupiny patří mimo kronik též epické příběhy, které byly na našem území především na přelomu 13. a 14. století zřejmě populární. Nejvýznamnějšími z nich jsou díla Oldřicha z Türlinu (Ulrich von Turlin) a Oldřicha z Etzchenbachu (Ulrich von Etzenbach). Druhý jmenovaný je autorem středohornoněmeckých textů Alexandr a Wilhelm von Wenden – *Vilém ze země Slovanů*. Střední horní němčina není jediným jazykem, ve kterém byly psány epické a kronikářské texty v českém království ve 13. a 14. století. Podstatná část z nich byla napsaná latinsky, a za doby prvních Lucemburků pozorujeme nesmělý nástup českých textů, z nichž za všechny lze jmenovat staročeskou Alexandreidu. Epos *Vilém ze země Slovanů* (Wilhelm von Wenden) byl až do vydání tohoto překladu českou medievistikou spíše opomíjen. V roce 2014 vyšel úryvek z tohoto překladu v knize *Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku*. Oproti tomuto úryvku jsou v překladu jisté změny, které však nepřesahují stylistickou mez.¹

Knihla Dany Dvořáčkové-Malé je složena z úvodu, ediční poznámky, samotného překladu (*Vilém ze země Slovanů*) a následné studie, která obsahuje komentář a stručný popis děje jednotlivých veršů (Obsah eposu). Samozřejmostí jsou poznámky, seznam použitých pramenů a literatury, seznam vyobrazení, jmenný a místní rejstřík. Přehlednost veršovaného textu zajišťuje číslování veršů. Obohacující je i obrazová dokumentace, sestávající z kopií vyobrazení z rukopisu v hannoverské knihovně. Překlad samotný je založen na dvou edicích – klíčové Rosenfeldově z roku 1957 a neúplné Toischerově.²

Hlavní postavu eposu představuje slovanský kníže Vilém, který se ve dvaceti letech ujal vlády po smrti otce. Následně se oženil s nevěstou, která mu byla zasnoubena již dříve. Jméno jeho ženy – Bene je latinskou hříčkou, jež pravděpodobně odkazuje k německému jménu první ženy Václava II. Jitky – Guty Habs-

1 Dana DVOŘÁČKOVÁ-MALÁ, *Kde legenda žije, vyprávění...*, in: Dana Dvořáčková-Malá – Jan Zelenka a kol., *Přemyslovský dvůr. Život knížat, králů a rytířů ve středověku*, Praha 2014, s. 75–76. Stylistické změny například v. 73–76 *Přemyslovský dvůr: Dnes slova zjeví valem, / že Parrit, svatý Vilém / je mladý, ale vážený, / po širém světě ceněný; Vilém ze země Slovanů: zazpívá sladce kolem. / Parrit, ten svatý Vilém, / již v mládí se těšil úctě / a ceněn byl v širém světě.* aj.

2 Ulrich von ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, Wendelin Toischer (ed.), 1876.; Ulrich von ETZENBACH, *Wilhelm von Wenden*, Hans-Friedrich Rosenfeld (ed.), Berlin 1957.

burské. Mezitím se Vilém pod vlivem vyprávění křesťanských poutníků rozhodl odejít na pouť do Svaté země. Bene na cestě porodila dvojčata – chlapce. Vilém ji však sdělil, že děti zemřely, zatímco spala. Pod touto záminkou zanechal ženu samotnou, a odešel do Jeruzaléma, kde přijal křest. Chlapci se později vrátili do pohanské země, kde vládla jejich matka. Jakožto loupežníci se dostali k jejímu dvoru. Vzápětí dorazil zpět i jejich otec. Bene svolala radu, kde byl Vilém přijat za vládce, avšak s jeho podmínkou, že země přijme křesťanství. Bene souhlasila, Vilém vládl do svých šedesáti let, pak se svou ženou odebral do kláštera.

Dana Dvořáčková-Malá ve Vilémových osudech vyzozorovala jistou paralelu k osudům Václava II., podobenství, které nebylo především starším německým bádáním reflektováno. Ovšem v odborné literatuře nepanuje dosud v otázce hodnocení významu eposu zcela shoda. Hans-Joachim Behr a Achim Masser považovali text za prostředek propagandy moci Václava II., Jindřich Pokorný jej označil za vyprávění s výraznými legendistickými rysy.³ Dana Dvořáčková-Malá k těmto možným rysům přiřazuje i rysy milostného příběhu Viléma a Bene.

Doprovodná studie představuje důležitou součást knihy. Na jejím základě může být v budoucnu postaveno další bádání, proto je zapotřebí věnovat jí odpovídající pozornost. Dvořáčková upozorňuje na fakta, která se zdají být zřejmá, avšak medievistika jim zatím nevěnovala hlubší pozornost. K budoucím úvahám je třeba zdůraznit především následující: „Německou produkci nelze popisovat jen jako „dvorskou záležitost“, jež by zajímala výlučný, úzký okruh nejvyšší společnosti, zcela bez vnějšího přesahu a vlivu“ (s. 5), „české prostředí bylo v dané době v běžném jazyce bilingvní (čeština, němčina) a v písemném projevu na přelomu 13. a 14. století trojjazyčné (latina, němčina, staročeština)“ (tamtéž). Dále nelze opomenout zmínky o mecenáších, které jsou dochované v díle Oldřicha z Etzenbachu (s. 7), stejně tak jako možnou otázku programového budování obrazu zbožného krále Václava nejen v Oldřichově eposu, ale později i ve Zbraslavské kronice (s. 8). Všechna tato témata zaslouží v blízké budoucnosti důkladnější zpracování. Za výraznější připomenutí a širší rozpracování by však stála také dalšího díla Oldřicha z Etzenbachu. V úvodní studii Dvořáčkové jsou jen struč-

3 Hans-Joachim BEHR, *Literatur als Machtlegitimation. Studien zur Funktion der deutschsprachigen Dichtung am böhmischen Königshof im 13. Jahrhundert*, München 1989; Achim MASSER, *Zum „Wilhelm von Wenden“ Ulrichs von Etzenbach*, *Zeitschrift für deutsche Philologie* 93/1974, s. 141–155.

ně naznačena. Seznam použité literatury se zdá být spíše strohý, pro badatele by bylo zajisté cennější uvést další studie o autorovi eposu, především z německého prostředí, kde se tvorba Oldřicha z Etzenbachu stala mimo jiné námětem mnoha vydaných disertací.⁴ Vzhledem k nezpracovatelnosti tématu by úvodní studie mohla být delší a upozornit na jiné soudobé středohornoněmecké texty, které mohou být nápomocné pro hlubší chápání díla Oldřicha z Etzenbachu.

Otázka překladů středověkých pramenů je ožehavým problémem. Je třeba ocenit slovní zásobu a dodržení rytmu veršů za použití přesných výrazů. Historická sémantika představuje velmi obtížný obor, především v určitém spojení s uměleckým překladem. Na jedné straně lze hovořit o zpřístupnění pramene širším vrstvám odborné i laické veřejnosti, na straně druhé o riziku jistého „přeformulování“ pramene na úkor jeho výpovědní hodnoty. K diskuzi mohou na první pohled vybízet překlady panovnických titulatur (kníže, vévoda, král, císař). Sama autorka vymezuje v ediční poznámce, že „autor přeloženého díla užívá pojmy kníže / kněžna / vévodkyně jako synonyma pro označení vládců. Stejně tak používá jako synonyma slova pohan a Saracén“ (s. 15). Autorem použité termíny se mohou zdát na první pohled jedním z nejjednodušších možných klíčů k poznání jeho osobnosti a motivace, detailnější výzkum ovšem ukazuje i na jiné možnosti, například na komparaci s jinými autorovými texty či díly jeho současníků. Zde si je nutné položit otázku, jaké poznání nám může studium středověké světské literatury přinést. Cenným zůstává výzkum na poli dějin mentalit, které lze vystavět na studiu opakujících se témat a topoi. Při práci s těmito texty nelze výše uvedené pojmy překládat vždy doslova, již vzhledem například k nutnosti dodržení metriky verše. Inovací by mohla být komparace topoi a slovní zásoby veršovaných epických příběhů ve střední horní němčině s kronikami ve stejném žánru. Právě za pomoci podobné komparace bychom se mohli vyhnout zavádě-

4 *Alexanderepen Rudolf von Ems und Ulrich von Eschenbach*. Inaugural-Dissertation zur Erlangung der Doktorwürde einer Hohen Philosophischen Fakultät der Friedrich-Schiller-Universität Jena, vorgelegt von Margot Hühne aus Ilmenau, 1938.; Hans PAUL, *Ulrich von Eschenbach und seine Alexandris*. Inaugural-Disseration zur Erlangung der Doktorwürde genehmigt von der Philosophischen Fakultät der Fridrich-Wilhelms-Universität zu Berlin, 1914.; Friedrich REPP, *Reimwörterbuch zu Ulrich von Lichtenstein*, Reichenberg 1940. Ernst JAHNCKE, *Studien zum Wilhelm von Wenden Ulrichs von Eschenbach*. Inaugural-Disseration zur Erlangung der Doktorwürde der hohen philosophischen Fakultät der Georg-Augusts-Universität zu Göttingen, Goslar 1903.

jícím interpretacím textu, a nemuseli bychom nutně hovořit o jeho nepřesnosti. V této knize je však dobře propojen samotný umělecký překlad s následným výkladem obsahu eposu a přidanou studií. Je nutno ocenit i poznámkový aparát, ve kterém je upozorněno na podobnost dotyčných veršů s jinými autorovými texty.

Doufáme, že kniha *Vilém ze země Slovanů* představuje jeden z prvních stavebních kamenů studia středohornoněmeckých pramenů na území českého království a nejen jejich výpovědní hodnoty pro období vrcholného středověku, ale i pro následný kulturní vývoj českých zemí a jejich kontaktů s ostatními zeměmi střední Evropy. Navíc překlad může být aktuálnější, než by se na první pohled mohlo zdát. Vhled do určitých propagandistických strategií středověkých vládců může ukázat, že různé formy propagandy moci nejsou výdobytkem nedávné historie, ale doby mnohem vzdálenější.

Anna Košátková

Martin NODL, *Středověk v nás*, Argo, Praha 2015, 312 s., ISBN 978-80-257-1576-5.⁵

Knihy Martina Nodla promlouvá v zásadě ve dvou rovinách. V první přináší širší veřejnosti něco ze všedního života lidí pozdního středověku a ve druhé ukazuje na většinové směřování současné historické vědy a její narace. Ve smyslu obsahu se jedná o deset kapitol, v nichž autor před čtenářem doslova rozvírá vějíř témat o životě obyčejných i urozených lidí 14. a 15. století, v nichž navazuje na starší studie.

V první sleduje prizmatem psaných pramenů téma dětství. V oboru středověkých dějin jde o poměrně bouřlivý „předmět zkoumání“, kdy si stále klademe dvě základní otázky: zda dětství středověk znal, anebo ho vůbec neakceptoval? Autor se v úvodu kapitoly i proto orientuje nejprve na západoevropský prostor, kde ona diskuze započala již v minulém století. Na základě dnešního stavu znalostí pak přibližuje běžnou existenci mateřské lásky i kladné vztahy k dětem

5 Recenze je zkrácenou a upravenou verzí původní recenze autorky napsané pro literární občasník živé literatury Tvar, srov. Tvar 12/2016, s. 10, která vyšla pod názvem *Středověk jednoho a každého z nás*.

v rámci rodiny. K zajímavým patří stať v dějinách dětství méně probádaná o tématu dětství Ježíše, kde se dozvíme o rozdílném obrazu dětského Ježíše v apokryfních spisech a evangeliích. Tedy srovnání mezi rozpustilým, zlobivým dítětem Ježíšem na jedné straně a na druhé božským dítětem. Další podkapitolu vyplňuje rozbor legend, v nichž se objevují světci, kteří již tzv. od kolébky oplývali skvělými vlastnostmi. Souvisle s mužskými hrdiny legend poukazuje Nodl i na to, že obdobné předurčení dokonalosti těchto dětí nalézáme rovněž v legendách o světicích.

V závěru kapitoly se dočteme o pojetí malého dospělého, což je dokládáno v zásadě jen na panovnickém prostředí. Malý dospělý se objevuje dokonce i v podnázvu, ale v textu se píše, že to tak vlastně nebylo, neboť se jednalo o vědomé zkrácení dětství, které měli na svědomí rodiče. V této disproporci, kdy tendence nevlít s vaničkou i dítě vede sama k proklamování jakési „ritualizace dětské dospělosti“ (s. 52), zjistíme, že se zde skutečně navozuje dojem o malém dospělém. Přitom by stačilo pouze přijmout fakt, že děti byly dětmi ve středověku stejně jako v dnes. Středověk však na ně nahlížel jinak, tzn., že vedl výchovu dětí směrem k jejich budoucí roli sice rychleji, ale nebránil jim hrát si nebo zlobit. Rodiče je milovali a chtěli pro ně to nejlepší, co mohli zajistit či vyjednat, jak ostatně dokládá sám autor. Navíc urozené prostředí panovnických dvorů představuje pouze marginální část tehdejší společnosti, byť o ní víme z písemných pramenů nejvíce.

Ve druhé kapitole se v poněkud překvapivém sledu dostáváme od dětství rovnou ke stáří, přičemž témata jako manželství či každodenní život se nacházejí až v dalších částech knihy. Nicméně i přesto patří kapitola k jedné z mála, jež se v domácí historiografii fenoménu stáří ve středověku věnují. Nutno po zásluze dodat, že Nodl patří k prvním, který téma pro středověk podstatněji načrtl. V kapitole neponechal stranou například ani (jinak historiky spíše opomíjenou) poezii, neboť jako prameny využil třeba strofy Françoise Villona či staročeské verše anonymního tvůrce z básní *Řeči kmetě starého* a *Řeči kmetě mladého*. V kapitole rovněž zaujme otázka doživšího se věku či péče o sociálně slabé, nemocné a staré lidi, která byla středověku a křesťanské mentalitě vlastní. Nakonec však zjistíme, že klíčovou roli hrála i tehdy rodina, která se měla o starého člověka starat a taktéž jednotlivec sám, neboť i ten se mohl nebo měl nějakým způsobem na stáří zaopatřit.

Ve třetí kapitole představuje autor další dnes hojně studované téma - „manželství ve středověku“, a to na základě metod a vlivu historické antropologie. Text nastiňuje, jaký byl názor a nároky na manželství v pojetí církve oproti realitě či vlastní praxi uzavírání sňatků. Církev totiž během středověku zahrnuje manželství mezi jednu z tzv. svátostí. Nodl i na základě toho zohledňuje, kdy mohl být sňatek uzavřen a kdy naplněn, nebo jaké bylo hledisko volby partnera, či za jakých okolností se jednalo o cizoložství, život v hříchu nebo v tajném manželství.

Následující čtvrtý oddíl věnoval autor nemocným a významu milosrdenství, které nazval *Ekonomie nemoci*. Výklad zahájil představením praktik středověkých lékařů, přičemž čtenáře asi zaujme zvláště apel na prevenci a předcházení nemocem, které opět hojně známe z panovnického prostředí. Odsud se dokonce zachovaly čtivé a po obsahové stránce nevšední zdravotnědávající návody, tzv. regimina sanitatis. Líčení pokračuje pohledem do světa chudých, kteří si nákladnější péči nemohli dovolit. Nicméně přítomnost lékařů třeba v pražských městech od konce 14. století bývala běžná, a to i díky zdejší univerzitě, odkud někteří vycházeli.

Představena je rovněž praxe špitálů, které byly (dnešními slovy řečeno) více sociálními domy pro starší, nikoliv „nemocnicemi“, a třeba majetní měšťané si v nich zajišťovali místo dlouho dopředu. Mimo městské hradby se nacházely domy pro lidi nakažené malomocenstvím, tzv. leprosária. Za klíčové v této kapitole považují poukázání na to, že obyvatelé středověkých Čech žili v době, která nespočívala na jiném sociálním zajištění, než byla křesťanská mentalita predikující pomoc slabším a potřebným.

Mezi neucelenější se řadí pátá kapitola *Berně, úroky a vyrovnaný rozpočet*, a to předně tam, kde se autor soustředí na městské prostředí, jemuž se v minulosti dlouhodobě věnoval. Čtenářům systematicky nastiňuje, jak asi probíhal výběr daní, koho postihoval a jak se s vybranými prostředky nakládalo. Vysvětluje rovněž, že to co známe pod názvem daň z příjmu, prakticky neexistovalo, ale platilo se naopak stabilně třeba za krámeček či dílnu, kde si lidé mohli vydělat dle svých schopností. Výši výdělku jim ale naopak regulovala cechovní pravidla (s. 132). Naproti tomu šestá kapitola představuje v knize, která v podání autora prostupuje všechny sociální vrstvy, jistý dějinný segment, jenž více či méně řeší pouze atraktivní události počátku 15. století v husitských Čechách. Toto dění, které mají mnozí z nás spojené ještě se vzpomínkami na školní dějepis a povinný obdiv

k revolučnímu kvasu, však Martin Nodl vypráví s nadhledem a opět se více věnuje osudům obyčejných lidí pozdně středověkých měst. Nápaditěji však po mém soudu vyhlíží sedmá kapitola, jež se věnuje národnostní tematice a tomu co ne/ znamenala pro středověk, a jak se liší od dnešního myšlení, jež ovlivnil nacionalismus 19. a 20. století. Úskalí tématu pro medievistu ale tkví v tom, že naše názory se často opírají o dikci jednoho pramene, nebo lépe řečeno doslova jen o výroky jednoho kronikáře, na jejichž základě uvažujeme o dějinách. Konkrétně onen tenký led je patrný s ohledem na výpověď *Dalimilovy kroniky*, kterou kapitola začíná. V osobě pisatele se totiž setkáváme s jeho názorem (či „hláskou troubou“ upozaděné skupiny, jež byla v dané chvíli odtištěna od moci), a na tom stavíme obraz o tehdejší sebeidentifikaci a češství, v jinak etnicky pestrém prostředí středověkých Čech. Nodl si však ona úskalí uvědomuje (s. 160-161) a nastavuje ve výše řečeném smyslu dnešnímu čtenáři realisticky vyhlížející zrcadlo. V dalších podkapitolách se stejné otázce věnuje na půdě pražské univerzity v závěru 14. století, a představuje teze, které rezonovaly mezi tamějšími univerzitními národy.

V osmé kapitole autor svět „akademické debaty“ opouští a vede nás zpět do každodenního života měst, kde se mimo jiné řeší i otázka zisku na příkladu výroby piva. Díky tomu můžeme odhalit, jak to bývalo s vařením piva, co umožňovalo a neumožňovalo právo várečné, nebo čemu se věnoval cech sladovníků na Novém Městě pražském. Předposlední kapitola pojatá ve více popisném duchu představuje některé písemné památky staročeského literatury, která zaznamenala ve 2. pol. 14. století doslova explozi své produkce. Hodnotné je zvláště poukázání na opomíjený žánr exempl jako specifické literární kategorie, jejíž zkoumání není možné bez snahy o pochopení mentality křesťanského středověku a rozměru tehdejší vzdělanosti.

Závěrečná kapitola o strachu v myslích tehdejších předků patří k nečtivějším, přestože je inspirovaná západoevropskou historiografií. Strach doslova všudypřítomný provázející jednotlivce i celé skupiny vyvěral totiž už ze samé podstaty křesťanství. Očekávání pekla, očištění či ráje se (oprávněným) pohledem autora jeví jako trvale přítomné. Nicméně nechyběl ani strach z nemoci, či nevysvětlitelných jevů a katastrof, konečně ani hledání viníků, což dokládají další stránky.

Historiografie každodennosti a historická antropologie, z nichž Nodl nejvíce těží, ukazují dějiny mužů, žen i dětí z různých sociálních vrstev, včetně jejich

běžných starostí či strastí. Míra odlišnosti spočívá pouze v tom, co dnes víme nebo zjistíme díky stavu zachování žánrově pestrých pramenů. Subjektivní názory Marina Nodla vystupují pak zvláště tam, kde středověk srovnává se současností a staví na tom metodikou koncepci, jež rezonuje již v názvu. Někdy ale jako by se osobitá metodika z celkové premisy vymkla do ne vždy dobře zdůvodněného srovnání se současností. Dědictví předcházejících časů můžeme totiž hledat prakticky ve všem či v kterékoli jiné době. Z hlediska opodstatnění této autorovy cesty a záměru bych také například úvodní studii zařadila na závěr, na místo doslovu. Neboť díky vřazení závěry a hodnocení zaznívají na počátku knihy a opakují se odkazy na to, co se čtenář teprve dočte, ale výsledek už má tušit. Přes některé výtky však soubor Nodlových studií představuje badatelsky i čtenářsky cenný výsledek. Širší čtenářské obci ukazuje mimo jiné i dnešní směřování historické vědy, která se předně věnuje dějinám všednodenních událostí, nebo dějinám myšlení.

Navíc si zde můžeme lépe uvědomit, že hledání domnělé historické skutečnosti je cestou dobrodružného poznávání nejen skrze historiografické texty (kroniky, listiny apod.), ale patří do něj nedílně hmotná kultura, umělecké předměty, próza a verše, byť je vše odvislé od interpretace jednoho každého z nás. Obecně vzato pak i ona subjektivní přítomnost autorského „já“ v odborném textu nepředstavuje zavádějící rovinu výsledku, ale dokládá nezbytný zápal pro věc, téma, který bývá hybatelem různých možností.

Dana Dvořáčková-Malá

Richard NĚMEC, Architektura – vláda – země. Rezidence Karla IV. v Praze a zemích Koruny české, Praha, Scriptorium 2015, 384s., ISBN: 978-80-88013-04-4.

Rozsáhlá, sličná kniha je výsledkem dlouhodobého zájmu autora o trochu „ztracené“ stavební podniky Karla IV. realizované na půdě tzv. vedlejších zemí Koruny království českého. Jde o dizertační práci obhájenou na filozofické fakultě freiburské univerzity (Albert-Ludwigs-Universität Freiburg im Breisgau) v roce 2011. Recenze se týká českého překladu publikace, který pořídil Tomáš Rataj.

Hodnocení zkoumaných architektonických děl autor vede především z pozice kunsthistorika, což zpětně může upozornit historiky na některé málo reflektované souvislosti v otázkách zkoumání vládní praxe, fungování dvora, potřeb jeho zázemí a též k otázce pojmu rezidence, který je v knize používán ve velmi širokém slova smyslu, v podstatě jako synonymum pro jakoukoliv stavbu reprezentující Karla IV. jako panovníka. Hlavní směr a přínos své studie R. Němec vidí ve využití „metodologického konceptu centrum versus periferie a s ním spojeném kulturním transferu a přenosu stylových forem“. Následující recenze je ale psána z pozice historika, kterému mohou zůstat některé kunsthistorické finesy utajeny, či je náležitě nedocení a nezhodnotí, budiž tudíž také tak brána.

Je škoda, že úvodní pasáž, v níž si autor vymezil historický prostor svého studia, vyznívá poněkud nesourodě. Uvádí sice zásadní otázky a studie, které se týkají vymezení pojmu středověký stát, dvůr a rezidence v jejich interaktivním vztahu, ale vlastní pojetí dnes již relativizovaného pojmu rezidence jasně nevymezuje, ani nedefinuje. I při velmi volném pojetí rezidence za ni dle mého soudu nelze považovat např. Mýlau nebo Oybin/ Ojvín. Autor naznačil i letmou charakteristiku České koruny, v níž se ale dopustil některých nepřesností či omylů. Např. v zákoníku *Majestas Carolina* není „tematizován poměr Čech – Říše“ (s. 15) a objekty v ní jmenované jako nezczizitelné, patřily do okruhu přímého panování českého krále, těžko tedy mohly vzbudit „u šlechtických majitelů lén prudký odpor“. Důvody nelibosti české šlechty vůči připravovanému zákoníku vycházely z jiných kořenů. Zástavu velké části hornofalckých držav v souvislosti s koupí Braniborska není zcela korektní označit za prodej (s. 16).

První oddíl svého výkladu autor věnuje Pražskému hradu, nespornému rezidenčnímu sídlu českých a za Lucemburků i římských panovníků. U přestavbě hradního paláce za Lucemburků autor záslužně spojil počátek stavebního ruchu s Janem Lucemburským, který podle Petra Žitavského „nechal roku 1336 stavět“ na Starém Městě a také na Hradě, ale zároveň dodává, že „ty domy, které se nyní stavějí na Hradě, začal dřívě markrabě Karel“. Je tudíž velmi obtížné postup úprav či výstavbu nových objektů konkretizovat. Jan zřejmě zamýšlel pražskou rezidenci upravit pro svou druhou manželku, která ale nakonec z Prahy utekla. Ani stavbě se moc nedařilo, protože Jan upadl v důsledek sporů s Ludvíkem Bavorskem a s bojem o Tyroly do hluboké finanční tísně. Přínosné jsou autorovy úvahy nad pořádáním slavností a ceremonií v kontextu prostoru hradního areálu,

k nimž je velmi málo písemných pramenů. R. Němec bere v potaz soudobé přestavby pařížského Palais de la Cité, papežského paláce v Avignonu a vrací se i k velkým stavbám Přemyslovců (Bezděz). Důležité je zastavení u případného vlivu pražského biskupa Jana IV. na přestavbu hradních budov (s. 65 poněkud zkreslující konstatování suspendace Jana IV. z Dražic kvůli „sporu s dominikány“), Z. Hledíková došla v tomto směru k závěru, že biskup ustoupil ambicím, včetně stavebních, mladému Karlovi a soustředil se na vlastní stavební podniky (palác na Malé Straně, Roudnice n. L.). Přestože Praha za Karla IV. jistě doznala značných změn a byla vědomě budována jako reprezentativní i plně funkční centrum lucemburské moci, nebyla Karlem „povyšena na lucemburské hlavní sídlo“, neboť Prahu vnímal i král Jan, byť v posledních letech svého života více pobýval v Lucembursku. S uplatněním historismu při koncipování přestavby Hradu lze s autorem jen souhlasit, stejně jako s jím zdůrazňovaným vizuálním efektem na vysoké ostrožně stojících budov, jenž měl tlumočit mocenskou sílu panovníka. V této souvislosti autor připomíná Karlovy zkušenosti z rodového sídla v Lucemburku i z pobytu v Itálii. Trochu bych se obávala pojmu „státotvorná architektura“ (s. 85), symbol státu ano, ale nikoliv jeho tvoření.

Dalších kapitoly autor věnuje sídlům, která nechal Karel IV. vybudovat na různých místech zemí tvořících Korunu království českého. Možnosti jejich rozboru a interpretace je dán alespoň elementárním stavem zachování, byť autor připomíná i některé již dlouhodobě neexistující stavby ve správních centrech jednotlivých korunních zemí. Ne vždy však autor zohledňuje a vysvětluje různé posláni probíraných architektonických památek.

Přehled významných Karlových staveb v korunních zemích zahajuje R. Němec rozbořem hradu v městě Laufu nad řekou Pegnitz. Především je stručně nastínění okolností získání hornofalckého zboží Karlem IV. až po vydání inkorporační listiny 5. dubna 1355. Jako historik si nemohu odpustit drobné prohřešky, např.: inkorporace nemusela být zpětně datována, mohla být vyhotovena před datem korunovace (týž den je datováno cca 20 listin); výčet českých držav není v naraci této listiny, ale v její dispozici; právo „de non evocando“ a „de non appellando“ nezakládá právní nárok neoddělitelnosti území, ale jde o jurisdikční vymezení; není mi jasné, proč autor mluví o „zplnomocněném vysokém úředníkově“, když následně uvádí standardní titul hejtmána pro úřad králova zástupce, jmenovaného i v ostatních zemích, jež podléhaly pod bezprostřední pravomoc

krále. Následuje architektonický rozbor hradu, v jehož dispozici autor hledá paralely s Karlštejnem, tvaroslovně též s chrámem sv. Víta. Zamýšlí se také nad stále diskutovaným programem tzv. erbovního sálu i nad datací jeho výzdoby. Pozastavuje se nad absencí erbu Dětricha z Portic, který byl sice Karlovým rádcem, ale zároveň mindenským biskupem a od r. 1361 arcibiskupem magdeburským, nehodil se tudíž do celkové koncepce výzdoby, která zdůrazňuje země České koruny, biskupství ležící na jejím území a dále především českou šlechtu jako oporu moci českého krále. Právem však podotýká, že na žádném jiném z Karlových hradů se nenachází erbovní síň srovnatelná s Laufem. Co se týče datace koncepce výzdoby erbovní síně, jsem za jedno s autorem v tom smyslu, že byla vytvořena dříve než v roce 1361, kam ji klade V. Růžek (ostatně tento názor jsem též publikovala). Nesouhlasím však s interpretací prázdných štítů v Laufu srovnatelných s erby na stránkách tzv. Balduinea. Jsem přesvědčena, že štíty v Laufu byly vytvořeny později, bez pochopení původního smyslu výzdoby.

Nazývat hrad v Laufu rezidencí, což se v textu opakovaně objevuje, je dle mého názoru problematické. I kdybychom připustili širší pojetí rezidence a počítali bychom mezi ně i správní centra korunních zemí, pak ani v tomto případě by mezi ně nepatřil Lauf, ale Sulzbach. V tomto městě úřadoval hejtman a trvale pracovala kancelář a také v něm Karel opakovaně pobýval – častěji a déle než na Laufu. Bezesporu však hrad v Laufu splňoval reprezentační funkci a skutečně také byl demonstrací moci českého krále a mohl tudíž být vnímán jako pandán k Sulzbachu.

Velkou pozornost R. Němec věnuje u nás méně známému, nicméně velmi zajímavému hradu Mylau, ležícímu v tzv. Vogtlandu, nedaleko města Reichenbach. Hrad byl mnohokrát představován, a tak je obtížné stanovit jednotlivé etapy jeho výstavby ve 14. století. R. Němec předpokládá, že hlavní stavbu prováděli Reussové z Plavna, což je pravděpodobné. Nicméně není pravda, že Jindřich III. z Plavna obdržel panství od Karla IV. po druhé vogtlandské válce jako říšské léno, ale dostal ho jako české léno, jinak by celá transakce ztrácela smysl. Proto také může být Mylau jmenováno mezi zbožím patřícím k České koruně v listině míšeňských Wettinů z roku 1372. Autor však má pravdu, že k nějaké změně v majetkoprávním vztahu českého krále k Mylau mohlo dojít, když zde Karel jmenoval svého hejtmana. Dále se pak zabývá rekonstrukcí značně poničeného reliéfu českého lva a torzu sochy sv. Václava nad vstupní branou, již připisuje

sv. Václavu. Důkazy pro tuto interpretaci hledá v širokém srovnání s obdobnými symboly české moci v jiných korunních zemích a v širším kontextu se zamýšlí nad symbolikou českého středověkého státu a úlohou sv. Václava v ní. Ne zcela srozumitelně mi zní tvrzení, že: „Rezidencev Mylau se v procesu konzolidace českého soustátí stala médiem a inscenační plochou státní moci ... císaři byly tyto prostředky k dispozici jako média vyjadřující jeho nároky na politickou reprezentaci.“

Další pasáž knihy tvoří zastavení u Karlem iniciovaných staveb na Žitavsku, které leželo na hranici Českého království, k němuž se území, včetně města Žitavy počítalo až do prvního desetiletí 15. století a k Horní Lužici se přiřadilo až po vypuknutí husitských válek. Hlubší zamýšlení nad funkcí a podobou hradu Neuhaus-Karlsfried lze jen přivítat, včetně srovnání jeho dispozice s obdobnými situacemi v dnešním Švýcarsku. Postrádám ale důkazy pro tvrzení, že šlo o sídlo fojta. Proč by měl úřadovat v hlubokých lesích? Na tuto otázku neodpovídá ani poz. 803 na s. 206, která nepřináší důkaz pro tvrzení, že celní hrad Neuhaus sloužil „prokazatelně jako rezidence žitavských fojtů“. Cenné je rozvedení informací o Karlově domě v Žitavě, byť jeho existence není neznámá. Karlův pobyt v Žitavě lze doložit zde datovanými listinami vícekrát, navíc musíme počítat s tím, že na panovníkově cestě do Lužic či dále do Braniborska byla Žitava místem, kde se svým doprovodem téměř s jistotou přenocoval. Zda byl Karlův rádce a finančník Dětrich z Portic concepteuem výstavy tohoto domu, bych poněkud pochybovala. V této souvislosti je třeba připomenout i Karlův dům ve Zhořelci a výstavbu paláce ve Vratislavi – obě tyto stavby, stejně jako dům v Žitavě, zmizely v podstatě beze stopy. Velký prostor R. Němec věnoval stavbám na Ojvíně. Není pochyb o tom, že si ojvínský komplex zaslouží pozornost, ani o tom, že vešel v širší povědomost právě díky autorovým studiím. Jen mám stále problém s pojmem rezidence, souhlasím sice s politicko-reprezentativní funkcí Oybyna, jen bych ho asi spíše chápala jako vyjádření sepětí světské panovnické sféry s jejím duchovním rozměrem, tj. hradu s klášterem. Jemu a především klášternímu kostelu R. Němec věnoval samostatnou kapitolu. Rozsáhlý rozbor architektury kostela i jednotlivých prvků stavby je nepochybně zajímavý, stejně jako jeho vřazení mezi jiné karlovske stavby a srovnání s nimi. Autor rozlišuje dvě stavební etapy v jeho výstavbě, druhou, mladší přiřazuje k reprezentativnímu typu staveb dvorského okruhu. Popírá však častěji vyslovanou domněnku, že jde o „parlé-

řovskou“ stavbu, ale připisuje ji jednomu (?) z mistrů vyškolených v dvorské stavební huti (kostel byl vysvěcen v roce 1384).

Poslední kapitolu své obsáhlé knihy věnoval R. Němec k braniborskému Tangermünde. Pohnutky k výstavbě nového sídla v městě na soutoku Labe s řekou Tanger autor – v souladu s většinou dosavadní literatury – vidí především v zájmu Karla IV. jako císaře, což mimo jiné dokládá konáním slavnostní říšského dvora v roce 1374, tj. v době, kdy ještě zdaleka nemohl být hrad vystavěn a vyzdoben (Braniborsko Karel získal v srpnu 1373 a převedl ho na syny). Domnívám se, že Karel IV. v Tangermünde budoval v první řadě sídlo pro svého syna Zikmunda jako markraběte braniborského, čemuž by nasvědčovaly i zde činné úřady a v podstatě tomu odpovídá i následující autorův text, včetně názvu jedné podkapitoly „Výtvarné normy kurfiřtské rezidence“ (s. 292). Nepopíratelný je ale i Karlův osobní zájem o toto sídlo projevující se i v jeho častých a dlouhých návštěvách Tangermünde. Zajímavá i inspirativní je autorova interpretace výmalby hlavního sálu hradu, zničeného již za třicetileté války. Ikonografii výzdoby známe pouze z popisu z 16. století a nelze tudíž určit, zda byla dokončena za Karla IV., nebo dotvořená až za doby Jošta Moravského, který měl Braniborsko od roku 1388 v zástavě a od 1397 ho pak držel jako Václavem IV. řádně ustavený markrabě braniborský. Jen na okraj: Dětřich z Portic byl jedním ze správců markrabství v době, kdy ještě nepatřilo pod vládu Lucemburků, zemřel již v roce 1367. Jeho funkce tudíž byla poněkud jiného charakteru než působnost Petra z Opolí, s nímž ho autor srovnává. Karel ve správní struktuře Braniborska navazoval na předchozí zvyklosti, pouze do nejvyšších úřadů dosazoval sobě blízké a spolehlivé osoby (ostatně jako i v ostatních korunních zemích). Autor má sice pravdu, že listina z 29. června 1374 svým obsahem odpovídá inkorporačním listinám, ale skutečnou inkorporací není již proto, že je vydána německy, nikoliv latinsky.

Některá autorova hodnocení se mi jeví poněkud přeteoretizovaná, či křečovitá (karlovska architektura označená jako „kulturně historická kategorie“, či stavební díla chápaná „jako pramen pro vývoj dynastické sebe prezentace a jako prostředek inscenace legitimního státu, též jako inscenace jednotlivce: metafora panovníka“). Z textu, včetně jeho závěru, se zdá, že autor stále kolísá mezi pojetím říšským neboli císařským a lucembursko-korunním. O propojení Karlovy říšské a „české“ politiky samozřejmě není pochyb, stejně tak o příslušnosti České

koruny k říši, ale koncept budování Koruny království českého i iniciace probíraných staveb primárně souvisí s lucemburskou dynastickou politikou vázanou na České království i Karlovou představou „věčného“ trvání České koruny bez ohledu na konkrétní osobu či dynastickou příslušnost budoucích českých králů. V titulu knihy na mnoha místech textu to autor v podstatě i říká, ale jinde svými vlastními výroky toto tvrzení relativizuje (v závěru např. výrokem, že Karel IV. – ve všech svých funkcích – svou stavební činností „navenek reprodukoval říšskou ideu“). Jakékoliv krátké citace by zde byly vytržením z kontextu nebo by zabraly příliš prostoru k polemice (jako např. v závěru uvedené tvrzení, že: „Delegovaný concepteur, který fungoval jako kontrolní disponent zprostředkovaného obrazu moci, měl vyzdvihovat a do dané společnosti přenášet králem a císařem určenou identitu.“ – lze identitu určit?).

Knihy je provázána množstvím skvostných ilustrací, mnohdy málo známých nebo zcela nově v české literatuře použitých. Stejně tak je obsáhlé spektrum uvedených pramenů a literatury.

Zvolené téma je nepochybně zajímavé i nosné. Je jen škoda, že se autor více neopřel o historická fakta a publikovaná zjištění. Základní motto propojení říšské a české mocenské linie je samozřejmě v pořádku a již poměrně dlouho se o něm v historické literatuře nepochybuje, ale v případě reprezentativních sídel v českých korunních zemích patrně nebyl tím určujícím impulzem.

Lenka Bobková